Братко Ірина Василівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного права, європейської та євроатлантичної інтеграції
Факультету права та міжнародних відносин Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

Арбуз Аріна Валентинівна,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
кафедри міжнародного права, європейської та євроатлантичної інтеграції
Факультету права та міжнародних відносин
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

ПРАВОВА ПРИРОДА МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Актуальність теми. Сучасна система міжнародних відносин характеризується зростаючим впливом не лише держав, а й інших учасників, які виступають суб'єктами міжнародного права. У цьому контексті питання міжнародної правосуб'єктності набуває особливої ваги, оскільки саме вона визначає обсяг прав, обов'язків і можливостей таких акторів на міжнародній арені. Європейський Союз є яскравим прикладом інституційного утворення, яке, пройшовши складний шлях еволюції, перетворилося на повноцінного суб'єкта міжнародного права. Метою цього дослідження є всебічне аналіз правової природи міжнародної правосуб'єктності ЄС, етапів її становлення, особливостей реалізації та значення в умовах сучасної міжнародної системи.

Виклад основного матеріалу. Поняття міжнародної правосуб'єктності є ключовим для розуміння ролі суб'єктів у міжнародному правопорядку та означає здатність виступати учасником міжнародних правовідносин, зокрема, укладати міжнародні договори, мати права та нести відповідальність. Історія створення та розвитку ЄС як суб'єкта міжнародного права включає в себе перелік договорів, починаючи з Паризького договору 1951 р. (Договір про заснування Європейської спільноти з вугілля та сталі), який вперше об'єднав декілька держав Європи, і до Лісабонського договору про внесення змін в Договір про Європейський Союз (ДЄС).

Європейський Союз був започаткований Маастрихтським договором 1992 р., відомим як Договір про функціонування ЄС (ДФЄС). Проте цей договір не

надав ЄС офіційної правосуб'єктності [13]. На нашу думку до аналізу цього питання слід підходити комплексно, розглядаючи співвідношення ознак міжнародної правосуб'єктності та функціонування ЄС для виявлення їх відповідності. Ситуація з невизначеністю щодо правосуб'єктності ЄС була пов'язана з комплексною структурою «опор» ЄС, що розділяли повноваження в рамках ЄС наступним чином: перша опора – Європейські Співтовариства (ЄЕС, Євроатом і ЄОВС), які мали міжнародну правосуб'єктність, здатність укладати договори та вступати у відносини з іншими суб'єктами міжнародного права; друга опора – спільна зовнішня політика і політика безпеки, яка діяла на основі міжурядового співробітництва без передачі повноважень наднаціональним структурам; третя опора – співпраця у сфері юстиції та внутрішніх справ, яка також залишалася міжурядовою [1]. Лісабонський договір 2007 р. ліквідував Європейські Співтовариства, ЄС став його правонаступником та було відмінено структуру «опор» [9]. За рахунок таких змін вдалося затвердити міжнародну правосуб'єктність ЄС, яка наділена визначеними компетенціями.

Однією з базових ознак ЄС є наявності міжнародної правосуб'єктності, що проявляється у можливості укладення договорів з державами або міжнародними організаціями. Правова основа укладення договорів ЄС закладена у статті 47 ДЄС, яка прямо вказує на те, що «Союз має правосуб'єктність» [7]. Стаття 216 ДФЄС доповнює цю норму, зазначаючи, що «Союз може укладати угоди з третіми країнами або міжнародними організаціями, якщо це передбачено договорами ЄС або необхідно для досягнення цілей Союзу» [8]. Отже, ЄС має компетенцію на укладення договорів у межах своєї внутрішньої юрисдикції. На практиці це означає, що ЄС укладає угоди як від власного імені, так і спільно з державами-членами — залежно від поділу компетенцій. Якщо сфера регулюється є виключною компетенцією Союзу (наприклад, спільна торговельна політика), договір укладається лише ЄС. Якщо компетенція є спільною, угода має бути змішаною — тобто її підписують і ЄС, і держави-члени.

Яскравим прикладом реалізації договірної правосуб'єктності ЄС є Угода про асоціацію з Україною (2014 р.) [3]. Зазначена Угода стала вагомим кроком у зближенні України з ЄС, засвідчивши, що Євросоюз здатен діяти як цілісний суб'єкт у глобальному контексті. Ще одним прикладом є Всеосяжна економічна та торгова угода між ЄС і Канадою (CETA). Вона охоплює широкий спектр питань — від митних зборів до інвестиційного арбітражу — й укладена від імені ЄС як ключового гравця на міжнародному торговельному ринку [4].

Участь ЄС у багатосторонніх угодах також демонструє активне

співробітництво у різних сферах міжнародних відносин. Так, Європейський Союз є стороною Паризької кліматичної угоди, де він виступає самостійно від держав-членів. Це означає, що ЄС може брати зобов'язання, звітувати про їх виконання та брати участь у переговорах нарівні з державами. Загалом Європейський Союз постає як самостійний і ефективний суб'єкт укладення міжнародних договорів. Його договірна правосуб'єктність є не лише юридичною нормою, а й реальним механізмом впливу на глобальні процеси. Це дозволяє ЄС просувати свої цінності, захищати економічні інтереси та впливати на формування сучасного міжнародного права, виступаючи як регіональне об'єднання, наділене правосубєктністю.

Європейський Союз, як унікальне наднаціональне утворення, протягом останніх десятиліть утвердив себе не лише як регіональна інтеграційна спільнота, а і як повноцінний суб'єкт міжнародного права, що активно взаємодіє з міжнародними організаціями та встановлює правовідносини. Активна участь ЄС проявляється через діяльність у рамках співробітництва з глобальними інституціями — такими як ООН, СОТ, ВООЗ, МВФ тощо. Це свідчить про те, що ЄС перетворився з економічного регіонального об'єднання на актора світової політики та дипломатії. Про наявність міжнародної правосуб'єктності свідчить й можливість самостійно долучатися до діяльності міжнародних організацій. Юридичне підґрунтя такої взаємодії посилене статтями 216–218 ДФЄС, які регулюють процес укладення міжнародних угод про співробітництво, та статтею 47 ДЄС [7; 8].

Одним із прикладів рівноправної взаємодії є участь ЄС в системі ООН. Попри те, що ЄС не є державою, Генеральна Асамблея ООН у 2011 році надала ЄС розширений статус спостерігача, що дозволяє виступати, вносити пропозиції, а також відповідати на виступи інших членів ООН. ЄС є також активним учасником миротворчих, гуманітарних та екологічних ініціатив ООН, співпрацюючи з такими структурами, як ПРООН, ЮНІСЕФ, ВООЗ. У сфері міжнародної торгівлі ЄС є членом Світової організації торгівлі (СОТ), де діє як єдиний економічний блок.

Завдяки спільній торговельній політиці (виключній компетенції ЄС), Союз укладає угоди від власного імені, веде переговори про зону вільної торгівлі, митні угоди та врегулювання торговельних спорів. Це надає йому статус рівного учасника поряд з державами. Також важливою є участь ЄС у роботі таких організацій як Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Світовий банк. Хоча ЄС не є членом МВФ напряму, Єврозона координує позиції держав-членів через Європейську комісію та Європейський центральний банк (ЄЦБ), що дозволяє ЄС мати вплив на прийняття рішень в рамках МВФ.

ЄС активно співпрацює з НАТО у питаннях безпеки та оборони. Хоча вони

є різними за природою структурами (ЄС – переважно політична та економічна спільнота, НАТО – військово-політичний альянс), з 2003 року між ними існує механізм стратегічного партнерства, що передбачає обмін інформацією, координацію місій та спільні дії у кризових ситуаціях.

Європейський Союз також має особливі відносини з Радою Європи. Хоча всі держави-члени ЄС одночасно є членами Ради Європи, ЄС активно взаємодіє з Радою Європи, особливо важливим є взаємодія з Європейським судом з прав людини. Попри те, що наразі ЄС ще не приєднався до Європейської конвенції з прав людини, судова практика Суду ЄС демонструє тісну інтеграцію у європейський правозахисний простір.

Важливо підкреслити, що взаємодія ЄС з міжнародними організаціями не є підпорядкованою – ЄС не лише виконує рекомендації чи зобов'язання, але й активно формує порядок денний, ініціює реформи та надає значні фінансові внески у діяльність міжнародних інституцій. Наприклад, ЄС є одним із найбільших донорів у програмах ООН, що дає йому важелі політичного впливу на світовій арені.

Через участь у створенні міжнародних стандартів, норм і механізмів ЄС часто виступає ініціатором чи модельним прикладом для інших регіональних блоків. Його нормативні акти у сфері клімату, безпеки харчових продуктів, цифрових ринків впроваджуються глобально як «право Брюсселя». Європейський Союз продемонстрував, що навіть не будучи державою, це регіональне об'єднання здатно діяти як рівноправний партнер у відносинах з провідними міжнародними організаціями.

Отже, завдяки своїй правовій автономії, інституційній структурі та політичному впливу, ЄС не лише виконує роль учасника глобального управління, а й дедалі частіше виступає ініціатором змін у світовій системі міжнародного права. Це підкреслює унікальність його правового статусу та дає підстави розглядати ЄС як нову форму суб'єкта міжнародного права — такого, що взаємодіє на рівних із державами та міжнародними організаціями [2].

Питання міжнародної правосуб'єктності Європейського Союзу (ЄС) є не лише теоретичним конструктом, визначеним установчими договорами, а й практично реалізується через діяльність його судових органів. Суд Європейського Союзу (СЄС), зокрема Суд справедливості, відіграє ключову роль у формуванні й тлумаченні правового статусу ЄС як суб'єкта міжнародного права. Саме його практика забезпечила поступове формування доктрини міжнародної правосуб'єктності Союзу задовго до офіційного визнання цього статусу в Лісабонському договорі 2007 року. Перші кроки до визнання зовнішньої правосуб'єктності були здійснені ще на етапі існування

Європейського економічного співтовариства (ЄЕС). У справі Commission v. Council (ERTA case), 22/70 (1971) Суд встановив, що Співтовариство має право укладати міжнародні угоди у сферах, що входять до його компетенції. Це стало першим визнанням зовнішніх повноважень інституцій ЄЕС. У цьому рішенні було проголошено доктрину «зовнішніх повноважень за аналогією» (implied external competence): якщо Союз має внутрішню компетенцію в певній сфері, то йому притаманна й зовнішня компетенція, тобто здатність укладати угоди з третіми сторонами в цій сфері. Це рішення було революційним, оскільки поставило під сумнів тезу про те, що тільки держави-члени можуть виступати суб'єктами міжнародного права [6]. Наступним важливим етапом стала справа Opinion 1/76 (Draft Agreement establishing a European laying-up fund for inland waterway vessels). Суд підкреслив, що правосуб'єктність ЄС у зовнішніх зносинах повинна бути тісно пов'язана з його внутрішніми повноваженнями [10]. Таким чином, зовнішні дії повинні бути похідними, тобто вторинними до внутрішніх компетенцій. Важливу роль у розвитку концепції відіграла справа Opinion 1/94 (WTO Agreement), де Суд визнав, що укладання угод СОТ виходить за межі виняткової компетенції Співтовариства і вимагає участі держав-членів. Це продемонструвало обмежений характер зовнішньої правосуб'єктності до моменту надання більш широких повноважень [11].

Після набрання чинності Лісабонського договору (2009), міжнародна правосуб'єктність ЄС була прямо закріплена в статті 47 ДЄС. Відтоді практика Суду акцентується на деталізації меж цієї правосуб'єктності. З цієї позиції важливою стала справа Opinion 2/13 щодо приєднання ЄС до Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ). Хоча Суд визнав, що ЄС має правосуб'єктність і потенційну можливість приєднатися до ЄКПЛ, він ухвалив негативний висновок про відповідність запропонованого механізму договору нормам права ЄС. Суд наголосив, що інституційна автономія права ЄС не може бути порушена навіть заради розширення його міжнародної участі. Це рішення стало демонстрацією того, що, хоча ЄС має суб'єктність, вона діє в чітко визначених правових межах. Суд ЄС неодноразово підтверджував, що ЄС може бути самостійною стороною міжнародних спорів [12]. Зокрема, у численних справах щодо дотримання міжнародних угод, укладених ЄС (наприклад, у рамках СОТ), Суд ухвалював рішення про відповідальність Союзу за порушення міжнародних зобов'язань. Це також підкреслює визнання ЄС як відповідального суб'єкта міжнародного права. Суд ЄС також встановив верховенство права ЄС над правом держав-членів (справа Costa v. ENEL, 6/64) та прямий ефект норм європейського права. Це означає, що міжнародні угоди, укладені ЄС, мають пріоритет у застосуванні навіть над національними нормативними актами держав-членів [5]. Такий підхід ще більше закріплює

авторитет ЄС як повноправного міжнародного актора.

Можемо констатувати, що Суд ЄС зробив вирішальний внесок у становлення та розвиток міжнародної правосуб'єктності ЄС. Його рішення не лише випередили договірні положення, але й заклали концептуальні засади, які лягли в основу правової реальності після Лісабонського договору. Судова практика підтверджує, що міжнародна правосуб'єктність ЄС є реальним інструментом зовнішньої дії, а не лише декларативною нормою. Водночас Суд чітко артикулює межі цієї суб'єктності, охороняючи автономність і цілісність правового порядку Європейського Союзу.

Предметом для наукових дискусій є правова природа Європейського Союзу (ЄС) ще з моменту його створення та розвитку, що ускладнювало визначення меж його компетенцій та правосуб'єктності. ЄС, як політико-правове утворення, не підпадає повністю під жодну з класичних категорій міжнародного права: він не є ані державою, ані традиційною міжнародною організацією. Унікальність інституційної конструкції та рівня інтеграції спричинили появу кількох підходів до тлумачення правової природи ЄС у теоретичній і юридичній літературі.

Прихильниками підходу, що ЄС є міжнародною організацією є, зокрема, Paul Craig і Gráinne de Búrca, які у своїй праці EU Law: Text, Cases, and Materials (Oxford University Press) зазначають, що ЄС має риси класичної міжнародної організації, хоча й виходить за її межі в окремих сферах. В той же час ЄС не можна відносити до класичних міжнародних організацій, з огляду на наявність єдиної валюти (євро) та митного союзу, власна зовнішня політика, укладення міжнародних угод. Важливо ще зазначити таку особливість, що ЄС приймає обов'язкові правові акти, що мають пряму дію на території держав-членів, його право має примат над національним законодавством, що підтверджено практикою Суду ЄС. Цей підхід базується на тому, що Європейський Союз створений на основі міжнародних договорів — волевиявлення суверенних держав. Як і інші міжурядові організації (ООН, СОТ, НАТО), ЄС функціонує в межах повноважень, делегованих йому державами-членами. Згідно з цим підходом, правосуб'єктність ЄС є похідною (derivative), оскільки держава-член залишається головним носієм суверенітету. Вони стверджують, що ЄС не може виступати незалежною державою, оскільки не має повного суверенітету та не здійснює контроль над такими атрибутами державності, як армія, оподаткування чи зовнішня політика в повному обсязі.

Jean-Claude Piris у праці The Lisbon Treaty: A Legal and Political Analysis зазначає, що є прихильником концепції, що ЄС виступає як федеративне або наднаціональне утворення. Цей підхід відображає думку, що ЄС більше

схожий на федерацію або конфедерацію — своєрідне «наддержавне» об'єднання. Відповідно до цієї концепції, ЄС володіє елементами суверенітету: у нього є власна правова система (acquis communautaire), судова влада, єдина валюта (євро), спільний ринок, спільна зовнішня політика. Більше того, ЄС може приймати обов'язкові для держав-членів рішення, які мають пряму дію та примат над національним правом. Bruno de Witte говорить про «гібридність» ЄС, який поєднує риси як міжнародної організації, так і федеративної держави. У центрі уваги цих дослідників — наднаціональні елементи, які роблять ЄС більш схожим на державу, ніж на звичайну міжнародну організацію.

Найбільш поширеним сучасним підходом серед європейських дослідників є визнання ЄС як sui generis утворення — тобто такого, що не має аналогів у міжнародному праві. Цей підхід визнає, що ЄС є унікальним суб'єктом, який створив свою власну правову систему, здатну до автономного функціонування. Його інституції — Європейська Комісія, Європейський парламент, Суд ЄС — мають законодавчі, виконавчі та судові функції, що властиво державам. Robert Schütze у своїй праці European Constitutional Law називає ЄС «конституційною системою без держави». За його словами, правова система ЄС має власну логіку, автономну юриспруденцію та цілісність, яка забезпечується рішеннями Суду ЄС. Іншими словами, правовий статус ЄС не можна звести до жодної із класичних моделей міжнародного або державного права.

Деякі вчені підходять до розгляду ЄС як до конституційного простору, який має власні механізми правової регуляції, що визначають не лише компетенції інституцій, а й права громадян. Суд ЄС визнає права громадян ЄС як безпосередньо застосовувані, розвиваючи концепцію європейського громадянства. В такому підході основна увага зосереджена на функціональній ролі правопорядку ЄС, а не лише на джерелах його утворення. Цей підхід акцентує на тому, що правова природа ЄС полягає у його здатності гарантувати основні права, свободи та правові механізми для громадян, незалежно від національної належності. Таким чином, європейська інтеграція отримує не тільки політичний чи економічний, але й глибокий правовий вимір. Отже, правова природа Європейського Союзу є складною, багатогранною та неоднозначною. На сьогодні не існує єдиного теоретичного підходу, який міг би повністю охопити всі юридичні, політичні та інституційні особливості цього утворення. Водночас можна стверджувати, що ЄС є унікальним суб'єктом міжнародного права, який має риси як міжнародної організації, так і федеративного чи навіть державоподібного утворення.

Висновки. Європейський Союз виступає унікальним суб'єктом

міжнародного права, який поєднує риси міжурядової та наднаціональної організації. Його міжнародна правосуб'єктність закріплена на рівні установчих договорів, зокрема Лісабонського договору, що офіційно визнає за ЄС право укладати міжнародні угоди, бути стороною міжнародних договорів, а також брати участь у діяльності міжнародних організацій. Такий статус дозволяє Європейському Союзу виступати самостійним актором на міжнародній арені, від імені всіх держав-членів, у визначених сферах компетенції.

Міжнародна правосуб'єктність ЄС є правовим відображенням його глибокої інтеграції та здатності впливати на глобальні процеси, що вирізняє його серед інших міжнародних організацій і формує новий тип міжнародного учасника. Міжнародна правосуб'єктність ЄС сформувалась еволюційно — від функціональної правосуб'єктності окремих співтовариств до повноцінної суб'єктності ЄС після Лісабонського договору.

ЄС має розгалужену систему внутрішнього права, законодавчі та виконавчі органи, судову владу та повноваження укладати міжнародні угоди. Завдяки цьому ЄС займає проміжне, гібридне положення — він не є ні класичною міжнародною організацією, ні федеративною державою. Такий sui generis статус дозволяє йому ефективно функціонувати в умовах глобалізації та регіональної інтеграції.

Завдяки своїй правовій автономії, інституційній структурі та політичному впливу ЄС дедалі частіше виступає ініціатором змін у світовій системі міжнародного права. Подальше дослідження правової природи ЄС важливе для розуміння механізмів міжнародного правотворення, адаптації права до нових форм співпраці та забезпечення стабільності правового порядку в Європі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Європейський Союз : навч. посіб. / [А. О. Бояр (кер. авт. кол.), Н. П. Карпчук, Н. І. Романюк та ін.] ; за ред. А. О. Бояра, С. В. Федонюка. – Київ : ФОП Маслаков, 2020. 600 с. URL.: https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2021-01/European_Union_textbook_0.pdf.
2. Європейське право: право Європейського Союзу : підручник : у 3 кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. – Кн. 3 : Право зовнішніх зносин Європейського Союзу / В. І. Муравйов, М. М. Микієвич, І. Г. Білас та ін. Київ : Ін Юре, 2015. 408 с. URL.: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u362/pravo_zovnishnih_znosin_ies.pdf.
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Ст. 2125. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
4. BBC News Україна. Угода CETA: що це і чому вона важлива для України. URL.: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/10/161030_eu_canada_vc.
5. Case 6/64 Costa v ENEL [1964] ECLI:EU:C:1964:66. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61964CJ0006&from=EN.

6. Case 22/70 Commission v Council (ERTA) [1971] ECLI:EU:C:1971:32. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61970CJ0022.
7. Consolidated version of the Treaty on European Union // Official Journal of the European Union. 2016. C 202/01. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012M/TXT.
8. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union // Official Journal of the European Union. 2016. 07.06. C 202. P. 6. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016E/TXT&from=EN.
9. Official Journal of the European Union. 2007. C 306. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=OJ%3AC%3A2007%3A306%3ATOC.
10. Opinion 1/76 Draft Agreement establishing a European laying-up fund for inland waterway vessels [1977] ECLI:EU:C:1977:63. URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61976CV0001.
11. Opinion 1/94 WTO Agreement [1994] ECLI:EU:C:1994:384 URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61994CV0001.
12. Opinion 2/13 Accession of the EU to the ECHR [2014] ECLI:EU:C:2014:2454 URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62013CV0002.
13. Treaty on European Union (Maastricht Treaty), 1992 URL.: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT&from=EN.